

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.1

О.Г. ГОРОДЕЦЬКА

ТЕОРІЇ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ЇЇ МОТИВАЦІЇ

У статті проаналізовані основні теорії електоральної поведінки у контексті її мотивації. Доведено, що важливими критеріями такої поведінки є рівень активності громадян на виборах, референдумах, різних громадянсько-політичних акціях; членство у партіях, громадських об'єднаннях, організаціях.

При цьому електоральна діяльність розглядається як сукупність взаємопов'язаних електоральних дій, як частина процесу прийняття виборцем власних, але одночасно соціально зумовлених рішень.

Ключові слова: вибори, виборець, моделі голосування, електоральна активність.

Демократичні механізми розвитку сучасного суспільства, які, зокрема, спрямовані на впровадження в систему соціальних практик участі народних мас в управлінні суспільством через вибори та референдуми, актуалізують проблему формування нової за змістом і характером електоральної поведінки. Демократизація суспільства, яка забезпечує перехід від штучно ідеологізованого тоталітарного режиму до державності нового типу з високим рівнем відкритості, економічної, політичної й соціальної толерантності, передбачає випереджальний розвиток загальносуспільних процесів, які б стимулювали масову участь населення в інноваційних соціальних практиках, до яких, безумовно, належить формування цивілізованої моделі народовладдя, що здійснюється через вибори органів влади на всіх щаблях суспільства.

Але суспільна практика проведення демократичних виборів на загальноукраїнському та місцевому рівнях і наукове опрацювання процесів, які відбуваються під час виборчих кампаній, доводять, що багато сегментів цієї проблеми не є відпрацьованими ні на рівні політичних практик суспільства й держави, ні на рівні наукового аналізу колізій, що відбуваються практично впродовж і в результаті кожної виборчої каденції, а тому становлять безперечну актуальність як у практичному, так і в науковому плані.

В американській і західноєвропейській соціології та політології в останні десятиріччя склались три основні теорії електоральної поведінки: 1) соціологічна, що пояснює електоральний вибір солідарністю з певними

соціальними групами (Б. Берельсон, П. Лазарсфельд, М. Липсет, С. Роккан); 2) соціально-психологічна, яка акцентує увагу на ідентифікації виборців з певними партіями й ідеологіями в ході ранньої соціалізації (Ю. Дюпе, А. Кемпбелл, Ф. Конверс, В. Міллер, Е. Стонс, та ін.) і 3) теорія раціонального вибору, яка пов'язує вибір електоратом за певної партії із соціально-економічними інтересами виборців [1; 2].

При цьому, як вказує українська дослідниця О. Каревіна, для національної соціології характерним є підхід, згідно з яким вибір, здійснюваний особою, залежить передусім від її ціннісних уявлень та орієнтацій, адже зрештою вся система поведінки особи зумовлена системою її цінностей. Для зарубіжної соціології поширеними є погляди, що вибір особи пов'язаний, насамперед, з її інтересами та раціональним обрахунком того, що вигідно і що невигідно для неї в певному сенсі [3, с. 177]. Таким чином, вона висловлює думку щодо існування “західного” (переважно, раціонального) типу електоральної мотивації та “східного” (в основному ціннісно-емоційного) типу. Незважаючи на слухність наведених дослідницею посилань, з усіма її висновками складно погодитись, оскільки вони надто спрощують розуміння електоральної мотивації як такої.

Російські дослідники останніх років, слідом за спеціалістами із США, також виділяють ті самі теорії електоральної поведінки: соціологічну, що пояснює електоральний вибір солідарністю з певними соціальними групами, соціально-психологічну, що акцентує увагу на ідентифікації виборців з певними партіями та ідеологіями, і теорію раціонального вибору [4].

На думку О. Вишняка, найбільш ефективною в сучасних умовах, як у західних розвинутих суспільствах, так і в постсоціалістичних, виявилась статусна теорія голосування, яка, незважаючи на чітке теоретичне й емпіричне обґрунтування, не здатна пояснити ні короткострокової, ні довгострокової динаміки електоральної поведінки, адже соціально-економічна і соціально-культурна структура виборців змінюється в ході історичного розвитку досить повільно, а виборчі переваги можуть суттєво змінитись навіть за кілька тижнів виборчої кампанії [5, с. 14].

Крім того, стирання найбільш глибоких соціально-статусних розбіжностей, на думку вченого, в розвинутих країнах суттєво зменшує вплив соціально-економічних структурних факторів на політичні преференції виборців. У будь-якому разі, хоча дія статусних характеристик електорату на його виборчі переваги і наявна, вона не має безпосереднього характеру (стимул – реакція), а опосередкована впливом сім'ї, найближчого оточення, цінностей та інтересів. Саме останні фактори вважають головними теоретики соціально-психологічної школи електоральної поведінки, які пояснюють прихильність виборців до певної політичної партії чи її кандидатів умовами ранньої політичної соціалізації в сім'ї, найближчому оточенні.

Саме ці суперечності й спонукають до пошуку нових підходів до проблеми електоральної поведінки, тому *метою статті* є розгляд механізмів мотивації цієї поведінки в умовах застосування різних виборчих систем.

Насамперед, слід погодитись із думкою, що ні статусна (соціологічна) теорія електоральної поведінки, ні соціально-психологічна теорія ранньої політичної ідентифікації, які пояснюють поведінку усталених прихильників певних партій і кандидатів, не здатні пояснити динаміку електоральної поведінки від виборів до виборів і в ході однієї виборчої кампанії.

Ще більші проблеми виникають за умов спроб аналізу електоральної поведінки виборців у країнах, де демократія тільки утверджується, партії виникають і зникають у масовому порядку, немає партійних преференцій, які сформувались у період ранньої соціалізації (крім ідентифікації з комуністичними партіями), а отже, передаються від покоління до покоління в сім'ях. Це повною мірою стосується України, де електорат перебуває ще на тій стадії, коли ідентифікація можлива тільки з ідеологіями, а не з конкретними партіями.

Спробою подолати статичний характер статусної та партійно-ідеологічної теорій стала поява в 60-х рр. ХХ ст. у США теорій раціонального вибору, чи "економічного" голосування. Передбачалося, що виборцям зовсім не обов'язково добре розумітися на економічних програмах чи політиці партій та кандидатів. Для того, щоб зробити свій вибір на користь чинної влади чи опозиційних політичних сил, виборцю достатньо оцінити, чи покращились його умови життя за роки правління певної партії та голови виконавчої влади. Саме цим теоретики раціонально-економічного голосування пояснюють феномен динаміки електорату партій, що перебувають при владі, та опозиції. Однак, по-перше, не всі виборці навіть при провальній соціально-економічній політиці "відвертаються" від партій, що знаходяться при владі. Дуже тривалий час залишається певне "ядро" електорату, яке навіть при суттєвому погіршенні економічного становища залишається вірним своїй партії чи кандидату, зберігає свою політичну чи ідеологічну ідентифікацію. Прикладом є ядро базового електорату БЮТ.

Але серйозний аналіз дає підстави стверджувати, що сама по собі теорія "економічного" голосування, як, до речі, й інші теорії електоральної поведінки, не здатна пояснити цього феномену. А тому, на нашу думку, виникає необхідність якщо не синтезу різних теорій, то принаймні їх доповнюваності в поясненні структури і динаміки електоральної поведінки. В Україні та Росії ця "доповнюваність" полягає в тому, що політично й ідеологічно ідентифікована частина виборців голосує відповідно до своїх партійно-ідеологічних переваг, що склалися в період соціалізації, а ідеологічно не ідентифіковані виборці змінюють свої преференції залежно від соціально-економічного самопочуття або особистих симпатій чи антипатій.

Отже, можна (зрозуміло, досить умовно) казати про існування в суспільстві транзитивного типу змішаного ідеологічно-економічно-емоційного голосування, яким рівною мірою можуть бути пояснені як рівень виборчої активності електорату, так і партійно-ідеологічні преференції виборців. Сам рівень виборчої активності як у розвинутих, так і в нових демократіях на виборах до різних органів має досить усталений характер і визначається в основному двома факторами – рівнем партійно-ідеологічної ідентифікації виборців (адже партійно ідентифіковані виявляють усталену високу активність) та суб'єктивною значущістю певних виборів у громадській думці, яка залежить від обсягу повноважень органу, до якого проводять вибори, та поляризації політичних сил, що беруть у них участь.

Дослідник С.А. Білоусов виділяє об'єктивні та суб'єктивні чинники формування електорального вибору громадян у сучасному українському суспільстві.

По-перше, характер і зміст політичної свідомості і політичної діяльності як на рівні суспільства, так і на рівні груп та окремих особистостей залежить від таких макросоціальних факторів:

- тип суспільства, що визначає зміст і характер абсолютно всіх процесів, які відбуваються у всіх сферах його життєдіяльності;
- етап (фаза, цикл) розвитку конкретного суспільства, який при збереженні загального змісту визначає характер процесів, що відбуваються в економічній, політичній і духовній сферах;
- панівний тип економічних відносин, який певною мірою формує “правила гри” в політичних відносинах і процесах;
- характер і ступінь міцності соціальної структури суспільства, що зумовлюють різноманіття і характер перетинання соціальних інтересів;
- ступінь розвитку демократичних процесів у суспільстві за лініями галузей влади, владних вертикалей.

По-друге, на формування політичної свідомості та політичної участі людей впливають фактори історичного і геополітичного характеру:

- наскільки менший історичний період функціонування тоталітарного режиму на території тієї чи іншої держави, наскільки кращими будуть умови для розвитку політичної свідомості та політичної активності населення;
- тільки при збереженні політичної й інформаційної ізоляції в тій чи іншій країні можлива за сучасних умов консервація тоталітарно-комуністичних типів політичної свідомості та політичної активності населення;
- панування тоталітарних режимів є чинником, що дестабілізує процеси формування політичної свідомості суспільства в цілому і його складових, а також стримує розвиток процесу активної участі основної маси населення в політичному житті суспільства.

По-третє, на характер і зміст цих процесів впливає система розселення народу конкретної країни, а також вироблена на цій основі структура відносин “центр – регіони”.

– чим більш незбалансованою є система розселення народу, тим більше в цій державі політичних об'єднань, які виражають регіональні інтереси, активізуючи цей аспект політичної свідомості й поведінки людей; незбалансованість структури відносин центру і регіонів створює прецедент розбіжності на рівнях політичної свідомості, політичної активності й політичної діяльності в центрі та на місцях.

По-четверте, рівень масової та індивідуальної політичної свідомості людей залежить від реального соціально-економічного статусу-кво на конкретній території і сьогодні.

По-п'яте, рівень політичної свідомості та прояв його дієвості істотно залежить від соціально-демографічних, соціально-професійних, соціально-територіальних та інших індивідуальних і групових особливостей людей [8, с. 10–12].

До того ж доцільно принципово по-іншому підходити до розуміння в цих умовах електоральної поведінки в цілому та її складових – електоральної дії та електоральної діяльності, а також системи мотивів, які спонукають виборців до тієї чи іншої моделі електоральної поведінки.

Отже, узагальнюючи результати нашого дослідження і думки, висловлені класиками соціологічної науки, сучасними вітчизняними і зарубіжними соціологами, а також залучаючи матеріали праці представників соціальної психології та інших суміжних наук, які прямо або опосередковано стосуються проблеми, яка вивчається, ми можемо підсумувати.

Аналіз численних наукових джерел, серед яких праці Дж. Бергера, М. Вебера, Дж. Коулмена, Р. Мертона, Т. Парсонса, П. Штомпки, а також Дж. Марча і Дж. Олсена, які цікавилися саме політичною діяльністю й політичною та електоральною поведінкою, дає змогу висловити деякі твердження, згідно з якими:

1) ми розглядаємо соціальну дію саме як реальний прояв соціальної поведінки, одним з різновидів якої є поведінка електоральна;

2) приймаємо за основу розширене тлумачення соціальної дії як сукупності соціальних практик, що динамічно змінюються (перспективні й повсякденні, економічні й політичні/електоральні, колективні/масові й індивідуальні);

3) до соціальної дії ми відносимо (повністю погодившись з постулатом М. Вебера) тільки такі її різновиди, які зумовлюють певні соціальні наслідки, тобто прямо або побічно впливають на інших індивідів і/або їх групи;

4) враховуємо, що соціальна дія здійснюється під впливом соціальних структур (у трактуванні П. Бурдьє) і місця в них конкретного індивіда і/або групи, з одного боку, і габітуса (у його ж трактуванні) – з іншого;

5) припускаємо, що будь-яка соціальна дія включає зовнішні і внутрішні, раціональні та емоційні, одномоментні або пролонговані в часі передумови;

б) в схемі пояснення соціальної дії обов'язково повинні бути: суб'єкти дії – актори; причини дії; мотиви дії; умови дії; сукупність ситуацій; механізм дії; результати дії.

Розглядаючи електоральні процеси на будь-якому рівні, в будь-якій площині, методологічно правильним, на нашу думку, буде припущення про наявність у них раціонального та ірраціонального моментів, які, власне, “підкріплюються” відповідними, – раціональними або емоційними (в основному ірраціональними) – мотивами.

З позицій відповідності проблемі дослідження його об'єкту і предмету, методології і методиці нами обраний структуралістський конструктивізм, сутність якого полягає в тому, що в соціальному світі існують об'єктивні структури, незалежні від свідомості, водночас воля агентів (тобто акторів електоральних практик) здатна спрямовувати або пригнічувати ці практики та уявлення про них цих акторів. Одночасно з ними існує соціальний генезис, з одного боку, схем сприйняття, мислення і дії, які називають габітусом, а з іншого – соціальних структур, до яких входять поля, у тому числі політичні й електоральні.

Перспективність використання цього методологічного підходу до реалізації мети й завдань дослідження полягає в тому, що мотивація дії сприймається як невід'ємна умова розуміння й виміру дії, у тому числі дії електоральної, яка передує безпосередньому акту соціально значущої дії, здійснюваної самостійно або в складі певних груп, що також дуже важливо для розуміння такої мотивації.

Висновки. Суттєвим показником рівня, стану політичного життя є масова політична, у тому числі електоральна, поведінка. Це комплексне явище, що відображає сукупну поведінку всіх суб'єктів суспільного життя. Важливими критеріями (ознаками) такої поведінки є рівень активності громадян у розв'язанні суспільних проблем; участь громадян у виборах, референдумах, різних громадянсько-політичних акціях; членство у партіях, громадських об'єднаннях, організаціях.

Ми розглядаємо електоральну діяльність як сукупність взаємопов'язаних електоральних дій, як частину процесу прийняття виборцем власних, але соціально зумовлених рішень. Здійснити електоральний вибір, на нашу думку, – це насамперед висловити свою позицію стосовно влади, її політики. При цьому слід брати до уваги, що характер мотивації цієї діяльності – від прийняття рішення щодо участі у виборах до голосування – залежить від ряду макро- і мікроумов.

До перших належать характер політичної системи суспільства, тип політичного режиму, ступінь розвинутої виборчої права і виборчої системи. Із соціально-економічної точки зору, до цих умов можна віднести рівень соціально-економічного розвитку, ступінь жорсткості соціальної структури та наявність численного середнього класу. Сюди ж відноситься стан суспільної свідомості та політичної культури суспільства і його окремих складових.

До інших належить низка мотивів переважно індивідуального, скоріше, психологічного характеру, до яких у своїх дослідженнях не завжди звертаються соціологи.

Список використаної літератури

1. Дмитриев А.В. Политическая социология США. Очерки / А.В. Дмитриев. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та им. А.А. Жданова, 1971. – 84 с.
2. Political Thought in America : an anthology. – Homewood, 1990. – 595 p.
3. Каревіна О. Економічні інтереси та соціально-економічні і політичні орієнтації населення України на етапі переходу до нового соціально-економічного устрою / О. Каревіна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 4/5. – С. 177.
4. Голосов Г.В. Поведение избирателей России: теоретические перспективы и результаты региональных выборов / Г.В. Голосов // Полис. – 1997. – № 4. – С. 44–56.
5. Вишняк О.І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук : спец. 22.00.01 / О.І. Вишняк. – К., 2001. – 29 с.
6. Білоусов С.А. Об'єктивна основа і суб'єктивні фактори електорального вибору населення в умовах суспільства, що трансформується (на матеріалах Південно-Східного регіону України) : автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / С.А. Білоусов. – К., 2002. – 19 с.

Городецкая Е.Г. Теории электорального поведения как отражение специфики его мотивации

В статье проанализированы основные теории электорального поведения в контексте его мотивации. Доказано, что важными критериями такого поведения является уровень активности граждан на выборах, референдумах, разных гражданско-политических акциях; членство в партиях, общественных объединениях, организациях.

При этом электоральная деятельность рассматривается как совокупность взаимосвязанных электоральных действий, как часть процесса принятия избирателем собственных, но одновременно социально-обусловленных решений.

Ключевые слова: выборы, избиратель, модели голосования, электоральная активность.

Gorodetskaja E. Theories of elections behavior as reflection of specific of his motivation

In the article the basic theories of election behavior are analysed in the context of his motivation. It is well-proven that the important criteria of such behavior is a level of activity of citizens on elections, referendums, different civil-political actions; membership is in parties, public associations, organizations.

Thus election activity is examined as totality of election actions, as part of process of acceptance by the elector of own, but simultaneously socially-conditioned decisions.

Key words: elections, elector, models of voting, election activity.